El patrimoni de la llengua

The heritage of languages

Francesc Feliu & Joan Ferrer
Universitat de Girona
Institut de Llengua i Cultura Catalanes
francesc.feliu@udg.edu / joan.ferrer@udg.edu

CC BY NC SA

Received: 14.IX.2015
Accepted: 2.VI.2016

Abstract

This work presents the thematic thread that binds all the works collected in this monograph, apparently very different, which were presented and discussed in the context of a research seminar held in Matera in summer of 2015, with members of several research teams from different disciplines ranging from anthropology to dialectology. It also briefly describes the different works gathered and it justifies its nature and origin.

Keywords: language, heritage, research, transdisciplinarity.

Resum

Es presenta el fil temàtic que relliga tots els treballs integrants d'aquest volum monogràfic, aparentment molt diversos, que van ser presentats i discutits en el context d'un seminari de recerca celebrat a Matera l'estiu de 2015, amb integrants de diversos equips investigadors, de disciplines diferents que van des de la dialectologia fins a l'antropologia. Es descriuen també breument els diferents treballs recollits i se'n justifica la naturalesa i la procedència.

Paraules clau: llengua, patrimoni, recerca, transdisciplinarietat.

Ianua. Revista Philologica Romanica
Vol. 17, monographic issue (2017): 1–7
ISSN 1616-413X
http://www.romaniaminor.org/ianua/

© Romania Minor

BDD-A28786 © 2017 Romania Minor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:42 UTC)

El concepte del *patrimoni immaterial* ja fa un temps que s'ha anat difonent i ha anat arrelant en la consciència dels ciutadans del món, aplicat sobretot als materials etnològics, o a costums i tradicions ancestrals que ens transmeten la cultura, les creences i els valors d'altres èpoques. La Convenció per a la Salvaguarda del Patrimoni Cultural Immaterial de la Humanitat, adoptada per la UNESCO l'any 2003, marca el punt d'inflexió en una voluntat de preservació que arrenca de l'advertiment de la fragilitat d'aquest tipus de materials o tradicions, de la facilitat amb què poden malmenar-se o desvirtuar-se. L'esmentada Convenció va definir el patrimoni immaterial com «els usos, les representacions, les expressions, els coneixements i les tècniques que les comunitats i els grups, i en determinats casos els individus, reconeixen com a part integrant del seu patrimoni cultural»; aquesta definició inclou pràctiques socials com ara les representacions, les tradicions, les festes i els ritus, les arts escèniques, l'artesania i, més en general, aquells coneixements i habilitats que, transmesos de generació en generació, serveixen per donar a la comunitat un sentit d'identitat i continuïtat. En els darrers anys s'ha anat bastint un catàleg de manifestacions culturals d'aquesta mena que són dignes d'un reconeixement especial, i segur que en el futur encara moltes més en podran formar part, desafiant així les tendències uniformadores que empenyen amb força, avui, el nostre món globalitzat.

Molt sovint, el "suport" d'aquests materials o tradicions —gairebé sempre pràctiques col·lectives i de representació comunitària— és un suport lingüístic: les cançons, les rondalles, els refranys i els textos de tota mena que han superat el pas del temps, de vegades mantenint aspectes formals que divergeixen dels estadis lingüístics actuals, ens transmeten, i de vegades constitueixen en ells mateixos, aquest dipòsit cultural que ha residit exclusivament en la memòria —i, doncs, en les ments particulars— de les diverses comunitats humanes durant molt temps. En realitat, poques coses serveixen tant com les llengües per donar a les comunitats un sentit d'identitat i continuïtat, vinculant-les també, sovint, amb un territori. Hi ha encara, però, una resistència important a considerar les llengües sota el punt de vista patrimonial.

Els lingüistes i els filòlegs, responsables de l'estudi de les llengües, de llur estructura, història, transformacions, característiques i possibilitats, no hem estat gens sensibles, en general, a la perspectiva del llegat col·lectiu que les llengües representen; si de cas hem deixat aquest paper a la literatura, que configura, a partir dels manuscrits i les edicions impreses, un llegat homologable al més inequívoc patrimoni material. Potser només les llengües mortes de l'antiguitat les hem pogut entendre, tal vegada, com un patrimoni —del qual, però, el que cal salvaguardar són, bàsicament, els textos escrits. Les llengües vives, en la mesura que són també un mitjà de comunicació entre les persones, un sistema gramatical, un element de representació, una eina "actual" de l'organització social; en la mesura que no exclouen ningú de llur possessió dins les comunitats lingüístiques respectives —i exclouen tothom que no les posseeix—, no solen figurar entre les coses que calgui preservar per una raó antropològica, sinó en qualsevol cas, per una raó pràctica o política. Això sol anar en detriment de tot el cabal històric que les llengües atresoren

© Romania Minor
http://www.romaniaminor.org/ianua/

BDD-A28786 © 2017 Romania Minor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:42 UTC)

dins seu, que veu accelerada la pèrdua en la mesura que la cultura global i la comunicació massiva n'atenuen la dimensió més històrica o més local.

Passa també que les llengües —almenys les que poden dir-se'n pròpiament, perquè han estat objecte d'una determinada elaboració cultural al llarg del temps i han obtingut un cert estatus institucional— solen identificar-se amb una determinada representació, que seria la llengua normativa o *correcta* —dita també *oficial*, *literària*, *estàndard*, etc., segons les èpoques i els casos. Aquesta llengua correcta és una sublimació de la realitat de la llengua, una abstracció creada pels gramàtics, un artifici útil i necessari, però que tendeix inevitablement a marginalitzar els fenòmens, trets i aspectes que no s'hi ajusten o no hi tenen cabuda. Durant molt temps, existint ja les llengües-artifici, la marginació no ha significat, necessàriament, la desaparició dels elements discordants: una porció molt important dels parlants de totes les llengües han restat, fins i tot en les societats occidentals, immunes als dictàmens gramaticals; han parlat i han transmès la llengua amb ben poca interferència de la norma propugnada en cada moment. I això ha estat convenient per a la continuïtat de les mateixes llengües, perquè ha permès mantenir un delicat equilibri intern del qual en depèn la credibilitat dels models elevats, l'adhesió de la comunitat parlant, la cohesió entre els diversos territoris de la llengua.

Avui som en un altre paradigma. No hi ha pràcticament cap parlant que pugui permetre's de viure ja en *els marges* de la llengua; la naturalització del coneixement i de l'ús de la llengua correcta —i, sovint, de més d'una— fan perillar la pervivència de tot d'elements marginals, irrellevants i fins insignificants, moltes vegades, que potser no tenen gaire valor per si mateixos però l'absència dels quals pot impactar negativament en l'articulació interna de les comunitats lingüístiques: avui els parlants "normals" de qualsevol llengua poden començar a sentir més lluny els parlants dels altres dialectes pel desconeixement que molts dels trets lingüístics que els caracteritzen també havien estat propis potser no fa tant de temps, poden sentir més estranys els parlants més vells del seu propi dialecte —els seus mateixos avis!— pel fet que no els són familiars els girs o les formes lèxiques no estandarditzades que ells encara utilitzen.

Aquest és l'equilibri delicat que la minva progressiva del cabal històric en l'ús viu de les llengües està trencant, en el món d'avui. Per això és més necessària i més urgent una mirada antropològica envers les llengües, i la consideració també d'elles mateixes com una mena de patrimoni immaterial que s'ha de preservar per tal que mantinguin les característiques que històricament les han fetes possibles. No es tracta —o no sols— de fer inventari dels fenòmens dialectals o de les expressions antiquades, per tenir-ne constància científica abans que desapareguin. Es tracta d'anar més enllà en la cultura lingüística dels parlants, i de fer entendre als ensenyants, als escriptors, als mitjans de comunicació, als empresaris, les virtuts dels particularismes de la llengua, la complexitat dels usos lingüístics possibles, que permeten —i és bo que ho facin— solucions diverses per a contextos diversos.

Les llengües són, doncs, realitats polièdriques, i inclouen moltes possibilitats i recursos, més enllà de la unívoca estructura que n'ostenta la

BDD-A28786 © 2017 Romania Minor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:42 UTC)

representació. En aquest sentit, les llengües són també un patrimoni que cal preservar, perquè en la mesura que mantinguin les dinàmiques internes entre el caos i l'ordre, entre la diversitat i la homogeneïtat, podran continuar fent la funció històrica de relligar els membres d'una comunitat els uns amb els altres, els presents amb els absents, a través del temps i d'un determinat espai.

Per afrontar aquesta mena de reflexions, el grup d'investigadors en Història de la Llengua de la Universitat de Girona, en col·laboració amb el grup d'investigadors en Patrimoni Cultural de la Università degli Studi della Basilicata, que treballa a la ciutat de Matera, vam organitzar un seminari de recerca a la seu universitària de Matera, els dies 16-18 de juliol de 2014, sota el títol de "Més que mil paraules / Più di mille parole". Aquest títol volia fer referència a la transcendència que ha tingut històricament, en la trajectòria de les llengües, llur dimensió com a magatzem de la saviesa grupal i com a eix vertebrador de les identitats col·lectives. Un paper que encara els correspon de desenvolupar avui, en un context en què la globalització les ha exposades a un contacte inevitable amb manifestacions culturals alternatives i amb representacions lingüístiques de naturaleses diverses.

El plantejament enteníem que havia de ser, per força, transdisciplinari, i per això ens hi vam convocar antropòlegs, lingüistes, historiadors i psicòlegs socials de les dues universitats. Com que ens preocupava el futur de les nostres disciplines, més que no pas el que haguessin pogut donar de si en el passat, vam voler parar una atenció especial als projectes de recerca en curs —alguns d'ells, avui, feliçment enllestits— que mantenien els equips respectius, i per això vam voler que hi participessin activament investigadors encara en formació. El resultat d'aquelles reflexions, restringides llavors als membres dels equips participants, és el volum que ara es fa públic.

La discussió, en el seminari de referència, va estructurar-se inicialment a l'entorn de quatre objectius de discussió:

1) La importància social de les llengües en el procés evolutiu humà, especialment en l'elaboració de narracions amb què regular la vida social (mites, religió). En això partíem de la idea que els homes hem evolucionat no pas només a través dels gens, i que la cultura hi ha jugat un paper decisiu.
2) Les llengües com a magatzem de la saviesa grupal, ja que cada grup transmet i ensenya la cultura a través de la llengua (els *sapiens* som, fonamentalment, *docens*). Les llengües, especialment en les paraules, contenen tot el resultat del procés de categorització en el qual hi ha bona part de l'apropiació cognitiva del món feta pel grup.
3) Les llengües com a fenomen col·lectiu: si la biologia afecta els individus i el seu estudi porta cap a posicions internalistes, la cultura tendeix a ser compartida d'una manera heterogènia pels membres del grup i mena cap a l'estudi de la col·lectivitat i a posicions externalistes.

© Romania Minor
http://www.romaniaminor.org/ianua/

BDD-A28786 © 2017 Romania Minor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:42 UTC)

4) Les llengües com a construccions històriques, que constitueixen per això un element central de les identitats col·lectives, que són també construïdes. En això partim d'una distinció "forta" entre la realitat lingüística natural —allò que cada individu parla perquè en un primer moment ho ha après dels pares— i la representació construïda d'aquesta realitat —"la" llengua que tots compartim. Es tracta d'objectes d'un ordre diferent: l'un, primari, natural i individual, i l'altre, secundari, construït i col·lectiu.

Aquest volum aplega doncs, en primer lloc —i a banda d'aquest text introductori—, sis treballs que poden semblar poc relacionats entre si, però que recorren els diferents aspectes que hem assenyalat en la nostra reflexió inicial:

Josep Maria Nadal, de la Universitat de Girona, en el treball que va titular «Evoluzione e rivoluzione. Che cos'è una lingua?» afronta les dinàmiques històriques de les llengües i llurs diverses naturaleses, segons si les considerem des d'un punt més natural (individual, espontani) o més artificial (construït, compartit); aquesta distinció i la interacció que s'origina entre els dos nivells constitueix, segons Nadal, l'essència mateixa d'allò que són les llengües. Francesc Feliu, en «I miti nell'elaborazione sociale delle lingue», aborda el paper d'una mena de certeses sobre les quals es basa l'articulació cultural de totes les llengües socialment *elaborades*, que esdevenen creences o "mites" força generalitzats, sovint a partir de l'acció dels "savis", i especialment dels filòlegs. Remarca també la coincidència de molts d'aquests mites —els relacionats amb *l'antiguitat*, especialment— en llengües diferents.

El treball de Monica dell'Aglio, sobre «Il sistema onomastico laertino. Materiali, metodi e prime evidenze», enfoca l'estudi d'un element lingüístic molt concret, i sovint oblidat en els estudis sobre la llengua: els noms utilitzats i transmesos entre les persones d'una determinada comunitat —local, en aquest cas—, com a element de cohesió i d'identitat, i també de diferenciació respecte dels altres. En aquest article, que conté interessants observacions de tipus metodològic, s'adverteix com l'onomàstica —els noms usats per les famílies, però també les formes registrades d'aquests noms per part d'una determinada escriptura pública— conté una autèntica projecció de la vida lingüística d'un col·lectiu. Una mica en la mateixa línia, Olga Fullana fixa l'atenció en els usos notarials de la llengua, que són també sovint poc estudiats. A «Fe de llengua. El català dels notaris catalans (fins a 1862)» se centra en la utilització del català en els documents notarials fins al moment de la seva prohibició, a la segona meitat del segle XIX, per documentar no sols el grau de presència de la llengua comuna de la gent en aquesta mena de textos, sinó els models lingüístics que reflectien.

Patrizia Del Puente, amb el treball «Nuovi orizzonti per la dialettologia lucana» enceta una altra dimensió de les reflexions plantejades, que és el dels estudis dialectològics com a font abundantíssima d'informació i com a via d'aproximació a una realitat lingüística secular i paral·lela a la de la llengua "oficial" que plana en els documents històrics. El seu treball exposa les línies generals de l'ambiciós projecte en curs de cartografiar els múltiples dialectes i

BDD-A28786 © 2017 Romania Minor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:42 UTC)

parles lucanes (de la regió central de la Itàlia més meridional), que està aportant ja materials fonamentals per a una consideració objectiva del patrimoni lingüístic d'aquesta part d'Europa. En aquest mateix terreny, Pep Serra tracta «La singularitat territorial reflectida en una particularitat lingüística: sobre un escampament regressiu en el català insular». Aquest text, que parteix del paradigma de la lingüística teòrica, descriu un tret fonològic singular del català de les Illes Balears i de l'Alguer, i apunta la possibilitat que la seva realització i vitalitat tingui a veure amb una certa afirmació de la particularitat dels territoris afectats.

En un segon terme, aquest volum recull, com ja s'ha dit, les aportacions de diversos doctorands dels grups d'investigació participants en el seminari de Matera, que permeten veure mostres concretes de les recerques que estan en curs en aquests grups, i dels camins que poden obrir els treballs de tesi que han endegat. Cadascun dels doctorands va exposar els objectius, la metodologia i l'estructura dels treballs iniciats, que van poder ser comentats i discutits per tots els assistents, en torns de debat successius, amb la voluntat de poder millorar-ne alguns aspectes. Per a la seva publicació, hem agrupat aquestes descripcions de les recerques en curs en tres blocs, que corresponen als tres equips investigadors congregats:

El primer, que hem titulat «Lingua e preservazione del patrimonio culturale», correspon als treballs que presentaven tres doctorandes de la Università degli Studi della Basilicata, de l'àmbit de l'antropologia. Antonella Iacovino hi parla de les possibilitats de museïtzació dels paisatges culturals de la Lucània; Irene Salerno, de les narracions populars com a part fonamental del patrimoni cultural, i de la possibilitats que ofereix en aquest terreny l'escriptura participativa; Vita Santoro gira la mirada envers el catàleg UNESCO de Béns de Patrimoni Cultural Immaterial, per analitzar-ne les formes, els criteris i els aspectes lingüístics presents tant en les manifestacions protegides com en llur descripció.

El segon bloc, que hem titulat «Aspectes de la història més recent de la llengua catalana» inclou quatre projectes de tesi que afronten diverses qüestions relacionades amb la trajectòria contemporània de la llengua catalana, i que atorguen una nova projecció a la recerca del grup d'Història de la Llengua de la Universitat de Girona, a què pertanyen les doctorandes. Gemma Albiol es planteja com estudiar el paper de la llengua en la configuració de la identitat particular de l'illa de Menorca; Natàlia Carbonell estudia les vinculacions entre la llengua i la identitat en les anomenades "escriptures populars" (cartes i documentació privada de ciutadans anònims) en el context de l'exili posterior a la Guerra Civil espanyola; Mercè Mitjavila explica l'interès que suposa la presència de la llengua com a subjecte literari entre els autors catalans actuals a l'anomenada Catalunya del Nord (territori sota l'administració francesa); Anna Pi aborda consideració i la utilització de la llengua en el debat polític i en els posicionaments ideològics observables a l'entorn de la discussió pública sobre el darrer Estatut d'Autonomia de Catalunya.

© Romania Minor
http://www.romaniaminor.org/ianua/

BDD-A28786 © 2017 Romania Minor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:42 UTC)

El tercer bloc reuneix sis treballs de l'àmbit de la dialectologia, referits concretament a diversos aspectes dels diferents dialectes, sovint estrictament locals, de la Basilicata. Tots aquests treballs, que hem aplegat sota el títol de «I dialetti: patrimoni culturali locali nella lingua», es relacionen amb el projecte en curs de l'Atlante Linguistico della Basilicata (A.L.Ba), de què parla la professora Del Puente en el seu treball. En aquest bloc, Federica D'Andrea aborda algunes qüestions teòriques i metodològiques a propòsit de la recerca dialectològica; Carmela Lavecchia es refereix als dialectes de la Val d'Agri, i concretament als de les poblacions de Paterno, Marsico Nuovo e Marsicovetere; Francesca Vittoria Russo s'aproxima a la descripció lingüística de les anomenades colònies gal·loitàliques presents en diverses regions del sud de la península i a l'illa de Sicília; Carminella Scarfiello estudia particularment el sistema fonològic del dialecte de la ciutat de Matera; Anna Maria Tesoro analitza el concepte de Vorposten proposat per Lausberg per a una zona de la Basilicata, i la realitat lingüística a què es correspon; Francesco Villone, finalment, es fixa en un aspecte ben concret (el tractament de la /*u*/ pretònica) dels dialectes lucans per obtenir una perspectiva històrica de llur evolució.

No es publiquen, en el present volum, algunes de les intervencions que van produir-se també en el seminari de recerca tingut a Matera el juliol de 2014. Per raons diverses, no hi registrem finalment les aportacions dels professors Ferdinando Mirizzi —«I rapporti tra antropologia e linguistica nella tradizione degli studi italiani»—, Sandra Ferracuti —«Il patrimonio culturale, dentro e fuori i musei»—, Valerio Bernardi —«Sul rapporto tra oggetti e denominazione lingüística»—, Narcís Iglésias —«Autobiografia linguística: il testo, il contesto, l'interpretazione»—, i Pilar Monreal & Santiago Perera —«La lengua percibida». Tampoc no publiquem les conclusions finals del seminari exposades per Joan Ferrer. Tots els treballs es publiquen en les llengües en què van ser presentats, i els títols que hem imposat els editors als diferents blocs de recerques en curs s'han ajustat a la llengua majoritària dels textos aplegats.

BDD-A28786 © 2017 Romania Minor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:58:42 UTC)